

E. GRINAVECKIENĖ

LIETUVIŠKOS KILMĖS LEKSIKA AŪKŠTDVARIO LENKŲ ŠNEKTOJE

Tyrinėjant Trakų raj. Aukštdvario apylinkių šnekamąją žmonių kalbą, konsatuota, kad tų apylinkių senųjų vietinių gyventojų dalis kalba lenkiškai ir kad daugumas jų iš seno lietuviškai beveik ar ir visai nemoka. Lenkų kalbos vartojimas šiose vietose turi netrumpą savo istoriją¹. Šiose apylinkėse lenkų kilmės bajorai nuo senų laikų yra turėję savo dvarus, per kuriuos, be abejo, kartu su lenkų kultūra plito ir ilgainiui įsigalėjo ir lenkų kalba.

Lenkų kalba čia irgi nėra nei vientisa, nei gryna. Visų pirma jai būdingas vietinis tarminis koloritas². Be to, joje gyvas ir tam tikras baltarusiškos, o ypač lietuviškos leksikos sluoksnis³. Lietuviška leksika yra glaudžiai susijusi tiek su praeities, tiek ir su dabarties visuomeniniu-kultūriniu Lietuvos kaimo žmonių gyvenimu ir apima daugiausia įvairius kasdienės vartosenos terminus.

Čia pateikiamas pluoštelis tokios lietuviškos leksikos⁴, mūsų užrašytos Aukštadvaryje 1972 m.

apilinka 'apylinkės būstinė': *apilinka postawiona tutaj; nauczyciel mieszka gdzie apilinka*, plg. liet. *apýlinkė*.

bändimas 'bandymas': *ja zrobie bändimas*, plg. liet. *bañdymas*.

barszkùli 'skambaliukai, kabinami arkliui ant kaklo': *z barszkulami swaty przyjechali*, plg. liet. *barškuliai*.

¹ Žr. Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, I, Vilnius, 1966, p. 188–189; plg. Halina Turska, O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie (toliau – H. Turska), Wilno, 1939, p. 1 tt.

² Čia ypač minėtinas žodžio galo *q, e* tarimas trumpai (panašiai kaip lietuvių trumpu *o, e*) ir be nosinumo atspalvio, pvz.: *majo = mają, žuje = żując* (pateikiamose nagrinėjamų žodžių iliustracijoje šios galūnės ir rašomas taip, kaip yra tariamos). Panašūs tarimo atvejai būdingi ir Bialystoko (Lenkijos Liaudies Respublika) lenkų tarmėms, plg. Teksty gwarowe z Białostoczyzny z komentarzem językowym, pod red. A. Obrebskiej – Jabłońska, Warszawa, 1972, p. 18–25, 27 tt. Sangrąžos dalelytė się čia tariama kaip *sia (brązgać sia)*; veiksmažodžių būtojo laiko vyriškiosis giminės vienaskaitos formų *l* po priebalsio netariamas (*zjad 'zjadł'*); esamojo laiko daugiskaitos I asmuo vartojamas su galūne *-mo* (*nazywamo 'nazywamy'*). Pasitaiko čia ir kitų smulkesnių tarminių skirtybių.

³ Plg. H. Turska, p. 63 tt.

⁴ Vietinėje lenkų tarmėje vartojamų lituanizmų reikšmė geriausiai išryškėja iš pateikiama iliustracinių sakinių. Visais atvejais lituanizmai lyginami su lietuviškais atitinkmenimis; reikalui esant (kai nepakanka lietuviško pavyzdžio arba kai lenkų vartojamas kitas žodis), – ir su atitinkamais lenkų literatūrinės kalbos, baltarusių ir rusų kalbų žodžiais. Daugeliu atvejų iš lietuvių kalbos paskolintasis žodis yra išlaikęs savo senąjį kirčio vietą. Tokiam kirčiavimui išryškinti lituanizmąs laikomu žodžiu kirčiuotasis skiemuo pažymėtas gravio ženklu.

baładàć sia 'klibèti, judéti': *trzeba patrzyć, żeby podkowa nie baładàła sia na kopycie.* **zabaladàć sia** 'susidrumsti': *woda zabaladàła sia.* Abiem atvejais žodžio reikšmė pakitusi, plg. liet. *baladótis* 'belstis, trankytis'.

blinda 'blindē': *blinda – miętke drzewo*, plg. liet. *blinda, bliñdē, blendis.*

boltùsznik 'kailiadirbys': *poprosilam boltusznika, że welny nie wydarbal*, plg. liet. *baltùšninkas, baltùšnykas* 'kailiadirbys', bet: lenk. *białoskórnik*⁵.

bònда 1. 'kepalas': *napiekli wielka bònda*; 2. 'bandelé': *on bònda zjad*; 3. 'kugelis': *bònda upiekli tarkowana*, plg. liet. *bandà, bandèlē.*

branktùk 'nytims parišti pagaliukas': *branktùki trzeba przyczepić do warstwy i tkać*, plg. liet. *branktùkas* 'brazgulis nytims parišti'.

bràzgać sia 'brażgintis': *on poczał brązgać sia, a do chaty nie poszed*, plg. liet. *brązgintis*; **pabràzgać sia** 'subarškèti': *jak tylko pabrązgali sia kluczy* (replēs), i ona wyciąguje ząb, plg. liet. *pasibrązginti.*

bròdnik 'bradinys': *lapali ryby z brodnikiem*, plg. liet. *bradinys.* Šis skolinys vartojamas ir lenkų lk. Iš pastarosios jis greičiausiai ir bus pakliuvęs į tiriamąją šnektą, plg. dar *bradzinys* (Onuškis, Pivašiūnai).

brukòwać 'burkuoti': *polny golqb brukuje*, plg. liet. *brukúoti* < *burkúoti.*

bùksa 1. 'beragis, bekojis, berankis': *bùksa krowa*; 2. 'protezas': *nosi on nogą w bùksie*, plg. liet. *buksà* 'beragé karvė, žmogus be pirštų'.

bucz 'bučius': *buczy stawili*, plg. liet. *bučius*⁶.

bùmbul 'bumbulas, varpa': *kozibrodka ma bùmbul taki*, plg. liet. *buñbulas.*

burbulić 'bumbèti, priekaištauti': *baba burbuluje i burbuluje*, plg. liet. *burbulioti.*

burbùłka 1. 'burbuliukas': *jak burbùłki podymujo sia, to będzie długi deszcz*; 2. 'kas bumba, priekaištauja': *baba taka wielka burbùłka*, plg. liet. *burbuliukas, buřbulas.*

burlùga 'košē': *mleko – jak burlùga*, plg. liet. *burlagà* 'purvynas, košē'.

cyr wir wir pawàsaris: *skowronek goworić*: *cyr wir wir pawàsaris.*

dziegieć 'degutas': *czysty dziegieć z brzozowej kory*, plg. lenkų lk. *dziegieć* (< liet. *degùtas*).

dyrwàn 'dirvonas, nedirbama dirva': *na dyrwàn trzeba slać len; wyorać na zimą dyrwàn; czomberek na dyrwànach rośnie*, plg. lenk. lk. *dyrwan* (< liet. *dirvónas*). Šnektožodžio kirčio vieta rodo, kad jis gautas tiesiog iš lietuvių kalbos.

dudùk 'dudutis (Upupa epops)': *dudùk na deszcz krzyczy*, plg. liet. tarm. *dudùkas*, bet: lenk. *dudek*, br., r. *yððð.*

dùji 'dujos': *przygotowila na dùji*, plg. liet. *dùjos.*

dùłka 'spalai': *dużo dùłki w lnie.* Reikšmė pakitusi, plg. liet. *dùlkës.*

elektryńia 'elektrinè': *jak zrobili elektryńia, zrobilo sia jezioreczko*, plg. liet. *elektrinè.*

gil 'gylys': *gili kąsajo krowy*, plg. liet. *gylýs.*

⁵ Plg. Słownik języka polskiego ułożony pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego, Władysława Niedźwiedzkiego, I, Warszawa, 1900, p. 189: 1 (*Boltusznik*) garbasz < może z Lit. *báltas* = *bialy*, więc *białoskórnik* >; Lietuvių terminologija, V., 1975, p. 166.

⁶ Plg. K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnica, Redīģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, I, Rīgā, 1923–1925, p. 334; V. Urbutis, Dabartinēs baltarusių kalbos lituanizmai „Baltistica“, V(I), 1969, p. 51–52.

gilòwać ‘gyliuoti’: *gilùjo krowy i teluki*, plg. liet. *gyliúoti*.

giminàzja ‘gimnazija’: *on w giminàzji uczył sia*, plg. liet. tarm. *giminàzija* (psn.), bet lenkų lk. *gimnazjum*.

girnik ‘eigulys’: *girniki zbierajo smarkaczy brzozowe*, plg. liet. lk. *girininkas*. Žodžio forma rodo, kad jis atėjęs iš gretimų lietuvių tarmių, plg. dar *girinykas* (Onuškis, Stakliškės, Pivašiūnai ir kt.).

girnikija ‘girininkija’: *do girnikiji wiozo te szyszki*, plg. liet. tarm. *girnykijà*, lk. *girininkijà*.

giwis ‘pempè’: *giwis przylecial*, plg. liet. *gývis gývis* (pempès šauksmas), *gývē, gyvùtē* ‘pempè’.

gràbel ‘gréblis’: *tutaj gràbel i kosa*, plg. liet. *gréblýs, gréblis*, bet: lenkų lk. *grabie* (daugiskaitinė forma), taip pat br. *gráblí*, r. *grábli*.

grabiàst ‘grebëstas’: *grabiàsty pilowane; sloma przywiązujo do grabiàsta; grabiàst nowy*, plg. liet. *grebëstas*.

grabiastòwać ‘grebëstuoti’: *trzeba grabiastòwać chata*, plg. liet. *grebëstùoti*.

gùmbas ‘gimda’: *gimdos skausmai*: *moja kobieta gùmbas męczy*, plg. liet. *guñbas*.

jákny ‘kepenys’: *on tylko zjad lietki, jákny i serce; jákny bywajo przy bebeku; trzeba pokosztować miętuza jákny*, plg. liet. *jěknos*.

jinkszczyr ‘inkštiras’: *jinkszczyr ten wyciśni, i robak wylezi, jak jemu trzeba; w skórze znak jest, gdzie jinkszczyr byl*, plg. liet. *inkštìras*.

kaciùk ‘kačiukas’: *w tym rojstu kaciùk taki kniau kniau*, plg. dzükų (Onuškis, Pivašiūnai) *kaciùkas*, liet. *kačiùkas*, bet: lenkų *kotka* ‘katè’, *kociak, kociątko*.

kambariùk ‘kambariukas’: *ona ma jeden kambariùk*, plg. liet. *kambariùkas*.

karczùki ‘karčiukës’: *karczùkami drzewa rżucili do wody*, plg. liet. *karčiùkë*.

kasztaniùk ‘rusvo plauko arklys’: *kasztaniùk u jego byl taki dobry*, plg. liet. *kaštaniùkas* (<lenk. *kasztanek*).

kiernòz ‘kuilys’: *do kiernòza trzeba pędzić świnia; dziki kiernòz, кірнóз* plačiai pažystami ir baltarusių kalbos tarmėse BTSR⁷. Rusų *кирнос*, *кирноз* M. Fasmeris laiko polonizmu⁸, o F. Slavskis tuo abeojoja ir laiko abejotinomis anksčesnes šio žodžio etimologijas⁹. Kadangi žodis patikimos etimologijos neturi, mėgime name pasiūlyti naują, paremtą lietuvių kalbos faktais. Mūsų nuomone, savo reikšme ir daryba šis žodis gana lengvai galėtų būti siejamas su liet. *kernëzas, kernäzas* ‘kas žemo ūgio, plačiapetis, stiprus, mégsta peštis’¹⁰ (dėl darybos plg. *vaikëzas, bambëzas, narnëzas*), kuris savo ruožtu glaudžiai susijęs su *kernà* „kas kernéja, neužauga“, *kerniùkas* ‘vaikezas’, taip pat *kerótì, këras*.

klak ‘suvobuliuotas kąsnis, gumulas’: *koń klàki robie: żuje żuje i wyżuca ten klak*, plg. liet. *kläkas, klëkas* ‘gabana, kamštis’. Liet. *kläkas* visai su pamatu laikomas rusų *клок* ‘пучок (волос, шерсти)’ ir lenkų *klaki* ‘wyczeksi lnu albo konopii, pakuły’ *giminaičiu*¹¹. Savo semantika jis, mūsų nuomone, visai artimas ir rusų

⁷ Pvz.: ён прыéхаў вýлягчыць кернóза Žiliai, Yvijos raj.; чы кнур, чы кернóз S. Smilginiai, Varanavo raj.; dar žr. T. F. Сцяшковіч, Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці, Мінск, 1972, p. 229.

⁸ Žr. M. Fasmer, Этимологический словарь русского языка, II, Москва, 1967 (toliau – M. Fasmer), p. 238.

⁹ Žr. Fr. Slawski, Słownik etymologiczny języka polskiego, II, Kraków, 1958–1965 (toliau – Fr. Sławski), p. 155–156.

¹⁰ Žr. Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965, p. 334; Lietuvių terminologija, p. 178.

¹¹ Žr. LKŽ V 952.

клёк ‘лягушачья икра; что либо затвердевшее’¹². Lietuvių kalboje teisėtais jo giminaičiais, be abejo, laikytini *klekėtas*, *klēkena* ‘krešulys’, *klēkenas* ‘karvės išmatos’, *klekāšė* ‘tirštas purvynas’, *klakoti* ‘prikimšti’, *paklakti* ‘paspringti’, *užklakti* ‘užspringti’, *klakúoti* ‘daryti klaką’, *suklekėti* ‘sukrešeti, sutiršteti’, *kléksti* ‘teneti, krešeti’.

Taiji, galimas daiktas, arčiausiai tiesos ta M. Fasmerio ir F. Slavskio šio žodžio etimologijos dalis, kurioje slavų *клок*, *клаки* siejami su liet. *klękti*¹³. Turint tai galvoje, greičiausiai diskutuotina nuomonė, pagal kurią lietuvių *kläkas* laikomas skoliniu iš rusų¹⁴. Tai, be abejonės, garsažodinės kilmės žodis.

klūmpis ‘klumpės’: *klūmpi nosili kiedyś; skaptukiem klūmpi wybierali*, plg. liet. *klūmpė*.

kombla ‘kamienas, kamblys’: *kombla drzева twardziejsza; kobietą len czesala; kombli tut, wierzchowiny tut rzucila*, plg. liet. *kambljs*, bet: r. комель, br. камель.

krējga ‘kraigas’: *bocian na krędzie gniazdo zrobil*, plg. liet. *kraigas*, *kreigas*.

krent ‘krantas’: *dalej dyrwān, a pod krèntem jeziora my zasneli*, plg. liet. *krañtas*.

krūsnia 1. ‘akmenų krūva laukuose’: *w krūniach ptaki żyli*; 2. ‘jaujos krosnis’: *w krūśnie jamka zrobiona i potem kamieni nakładzione*, plg. liet. *krūsnė* ‘akmenų krūva laukuose’.

kubiluk ‘kubiliukas’: *kubiluk dla baćwiń*, plg. liet. *kubiliukas*, bet: lenk. *kubelek*, *kubelko* ‘kibiriukas’; br. кубелок, кубёлак ‘statinaitė’¹⁵.

kumpiak 1. ‘kumpis’: *kumpiaki wiązy na tej żerdeczki*; 2. ‘šlaunis’: *kumpiak boli*; *koguta kumpiak*, plg. liet. *kuñpis*: *kuñpti*.

koluk ‘akuotas’: *nie będziesz pejsać jęczmień, to z kolükami będzie*, plg. liet. *kuoliukas*¹⁶, dar plg. *kuolinė* ādata, *kuõlis* ‘vinis’.

kupratty ‘kuprotas’: *człowiek kupratty*, plg. liet. *kuprótas*.

liszcza ‘lešiai’: *z tej liszczy bliny pieć dobrze*, plg. dzūkų tarm. *l̄šiai* < *l̄šiai*.

lùrba ‘didelė rąsto skiedra’: *trzeba lürby zbić z plaszczaków*, plg. liet. *liùrba*.

labùnič sia ‘gerintis’: *on labùnil sia, labùnil sia i tutaj pojechal*, plg. liet. *läbinis* ‘gerintis’.

lęk ‘lankas’: *lęk z drzewa dla węcierza; lęk zrobiony na kosie; lęczki z drzewa*, plg. liet. *lañkas*.

lùpy ‘lùpos’: *i lùpy, i usty nazywamo*, plg. liet. *lùpos*.

mokikla ‘mokykla’: *droga do mokikły idzie*, plg. liet. *mokyklà*.

motùla ‘motulė’: *ojciec zdrowy, a motùla? u mojej motùły tak było; moja motùla upiekła kiepski chleb*, plg. liet. tarm. *motùle*, *motùlė*, bet: lenk. *matula*.

¹² Žr. M. Fasmer, p. 246.

¹³ Žr. M. Fasmer, p. 252; Fr. Sławski, p. 247–248.

¹⁴ Žr. E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg – Göttingen, 1955–1962 (toliau – E. Fraenkel), p. 263.

¹⁵ Dėl *kubilas* kilmės plg. S. Karaliūnas, Dėl keleto lietuvių kalbos skolinių, – Iš lietuvių leksikologijos ir leksikografijos, Vilnius, 1970, p. 183. B. Vanagienės ir V. Vitkauskės pastaba (žr. Dar dėl *kubelo*, – Leksikos tyrinėjimai, Vilnius, 1972, p. 222, 6 išnaša), jog „nors S. Karaliūno siūloma šio žodžio etimologija ir labai įdomi, bet vis dėlto sunku atsisakyti siejimo su slaviškuoju... kъbъly...“, būdama be įrodymų, mūsų nuomone, savaiame atkrinta, nekeisdama padėties, plg. dar S. Karaliūnas, Iš baltų kalbų puodininkystės terminijos istorijos, – Lietuvių terminologija, p. 132, 14 išnaša.

¹⁶ Dėl *kuõlas* kilmės plg. E. Fraenkel, p. 312.

odlurbòwać ‘nutašyti nuo rąsto liurbas’: *odlurbùji kolunem i česzy sklutem; plaszczak odlurbowàli*, plg. liet. *liùrba*.

oksciùki ‘padaigos, padaigšliai’: *oksciùki rosno kurom*, plg. liet. *aksčiùkai: akstinaï*, bet: lenkù *ośc'* ‘spyglys’.

osklutòwać ‘su skliutu nutašyti’: *osklutowàli plaszczak*, plg. liet. *nuskliutuoti* ‘nutašyti’, žr. *sklut*.

oszàki ‘ašakos’: *oszàki zostajo sia od žyta; w chlebie dużo oszàków*, plg. liet. *āšakos*.

pàkulnica ‘audinys iš pakulų’: *pàkulnica dla spodniczki; pàkulnica z pakuly, spodniczka robio*, plg. liet. tarm. *pakulnýs* + slav. priesaga *-ica*, dar plg. iš Lietuvos gautą¹⁷ lenkù tarmių *pakulnica*.

pàkuły ‘pakulos’: *pàkuły dla worków; baba obłożyla sia pàkulami*, plg. liet. *pàkulos*. Kirčio vieta rodo, kad žodis imtas tiesiai iš liet.

paminkl ‘paminklas’: *wszystkie te paminkły on zakopal*, plg. liet. *pamiñklas*.

pàmpuch ‘spurga; purus blynas su mielémis’: *te bliny nazywamo pampuchi*. Etimologai lenkù *pampuch* laiko skoliniu iš vok. *Pfannkuchen* (vok. aukšt. *pfan-kuoche*, vok. žem. *panneköke*) ‘keptas iš kiaušinių (frixum ex oves) blynas, paplotis’, atsiradusių distancinės progresyvinės asimiliacijos keliu *p-k* > *p-p*¹⁸. Kaip *pàmpuch* fonetika rodo, iš tiriamąjį Aukštadvario šnekta jis bus patekęs iš lenkų kalbos. Lietuvių kalboje pažįstamas jo variantas *pampuškà*, gautas taip pat per lenkus¹⁹. Tačiau ar iš tikrujų *pàmpuch* ir jo variantai neabejotini germanizmai? Remdamiesi atskirų žodžių formomis, atsiradusiomis dėl kontaktų kaimynų (lietuvių, baltarusių, rusų, lenkų, vokiečių) kalbose ir jų tarmėse ir kai kuriais lietuvių kalbos fonetikos bei semantikos duomenimis, mēginsime pasiūlyti naują žodžio *pàmpuch* etimologiją ir ją motyvuoti.

Sutinkant su tuo, kad skoliniams apskritai būdingas tam tikras jų formas iš-kraipymas bei pastarosios prisiderinimas prie dėsniių tos kalbos (ar tarmės), kuriai jis skolinamas (plg. vok. *Korridor* > liet. tarm. *koliðorius*, r. tarm. *колидор*; lot. *marmor* > liet. tarm. *mármulas*, r. *мрамор*; liet. *nërimastis* > br. tarm. *нëмарасць*; vok. *Planke* > liet. tarm. *blánka*; liet. *pirtis* > Rytpr. vok. tarm. *Birt*, vok. *Feldscher*, r. tarm. *фэршал* ir kt.), vis dėlto gana nelengva patikėti, kad lenkù *pampuch* (iš jo ir lenk. *pampuszka*, liet. *pampuškà*, r. *пампушка*) fonetiškai galėjo atsirasti iš vokiečių kalbos dvikamienio *Pfann-kuchen* distancinės progresyvinės asimiliacijos keliu, liežuvio užpakaniniam k dėl liežuvio priešakinio *p* asimiliuojančios įtakos pavirtus į *p*. Juk garsai paprastai panašėja, kai jie yra tos pačios ar artimos artikuliacijos (plg. mūsų aukščiau nurodytus atvejus), o čia kalbamoji priebalsių asimiliacija neįprasta ir vargu ar fonetiškai įmanoma. Panašaus garsų panašėjimo atvejų lenkų kalbos šaltiniai nefiksuoja²⁰. Nepažsta jos, kiek mums žinoma, nė lietuvių kalba.

¹⁷ Žr. Słownik gwar polskich, ułożył Jan Karłowicz (toliau – SGP), IV, Kraków, 1906, p. 12.

¹⁸ Žr. Aleksander Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa, 1970, p. 393; M. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, III, Москва, 1971, p. 194.

¹⁹ Plg. E. Fraenkel, 536.

²⁰ Plg. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, Gramatyka historyczna języka polskiego, Warszawa, 1955, p. 154–156.

Mažai įtikimas ir vienareikšmio vokiečių *Pfannkuchen*, patekusio į lenkų kalbą, virtimas daugiareikšmiu.

Tam tikrų abejonių kelia šalia *pampuch* buvimas žodžių *pępuch*, *pępuszka*, *pępuszek*, turinčiu visas *pampuch* reikšmes ir dar kelias joms analogiškas²¹. Vadinas, šių abiejų grupių žodžių semantika yra visiškai ta pati, tik pirmąjį jų atstovauja vos vienas *pampuch*, o antrają – gausus būrys vedinių. Šių žodžių semantikos bendrumas ir jų formų lyginimas leidžia gana nesunkiai ižvelgti tiesioginį giminišką tarp jų ryšį. Juk šaknys *pęp-* ir *pamp-* fonetiškai visai įmanomos. Tai neabejotinai kitas šaknies balsių kaitos laipsnis. Tačiau tai, be abejo, nėra lenkų kalbos padaras (plg. lenkų: *zębaty: ząb; dębina : dąb* ir *pępuch : pampuch* vietoj laukiamo **papuch*). Pasitelkus į pagalbą lietuvių kalbą, visai dėsningai galima ižiūrėti jai būdingą reiškinį (plg. *rimti : rēmti : rāmstis*; *liňkti : leňkti : laňkas*; *sémti : sám̄tis*. Taigi ir *pemp- : pamp-*). Ir tam, beje, nė kiek nepriestarauja né tą žodžių semantika, né jų forma. Tai iš dalies paremia ir gausūs lietuvių kalbos pavyzdžiai su abiem šaknies balsių kaitos laipsniais (plg. *piñpis* ‘nedidelis skauduliukas, spuogas; pimpalas’, *pimpùkas* ‘mažas vaikas; kas mažo ūgio’, *pimputýs* ‘pumpuras’, *piñpiras* ‘susivélusių plaukų sruoga, kuokštas’, *pimpólas* ‘apgamas, antauga’, *pimpkus* ‘pempus’ : *pempiùs* ‘apkūnus, riebus’, taip pat *pémpē*²² ‘nedidelis séjikų šeimos pelkių paukštis; prasta mergina’; *pémpēti* ‘nykti, džiūti, pendēti’²³: *pañpti* ‘pléstis, pūstis; augti į pilvą, storėti; tinti, pusti; brinkti, pursti, didēti’, *pámpa* ‘nedidelis išsipūtimas, gumbas’, *pámpž* ‘kas storas, išsipūtės’, *pámpla* ‘neaukštas, pilvotas žmogus; gyvulys su išvirtusiu, dideliu pilvu’, *pamplē* ‘ištižėlis, nevykėlis’, *pamplýs* ‘storulis, pilvūzas, neužauga’, *pamputýs* ‘gurgolas; gniutulas; išsipūtusi bandelė, spurga; riebus, nedidelio augumo vaikas, berniukas’ ir d. kt., plg. dar Rytpr. vok. tarmių greičiausiai skolinius iš lietuvių *Pampe*, *Pampel*, *Pams*, „Brei, dicke Mus, dicke Suppe, Breiiges überhaupt“²⁴). Taigi galima būtų manyti, kad ir *pampuch* su visa savo semantika lenkų galėtų būti gautas iš lietuvių. Tai ypač patvirtintų ir lietuvių tarmių *pampùkas* ‘iš kvietinių miltų keptas blynas’ tiesioginis lenkų *pampuch* dėsnin-

²¹ Žr. Słownik języka polskiego ułożony pod redakcją Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego, IV, Warszawa, 1908, p. 29, 31; SGP, IV, p. 22, 81.

²² Liet. *pémpē* siejimās su latv. *pempe* ‘eine kurze Peitsche; der kurze Schwanz der Schweine, Stumpschwanz der Pferde’, kaip siūlo E. Frenkelis (p. 569), yra visai pamatuotas. Juk ir J. Endzelynas (žr. K. Mülenbacha, Latviešu valodas vārdnīca, rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzēlins, III, Rīga, 1927–1929, p. 199) latv. *pempe* sieja su *pémpt*, *pámpt* ‘pūstis’, tik nurodytosios *pempe* reikšmės, mūsų nuomone, labiau yra susijusios su storumo, o ne su trumpējimo savoka, plg. dar latv. *pémpis* ‘der Bauch, der Schmerbauch’, *pempelis* ‘ein ziemlich dicker, untersetzter Mensch’, *pempelētēs* ‘sich sehr warm und dicht ankleiden, verhüllen’ ir kt. Taigi ir liet. *pémpē* savovardą greičiausiai bus gavusi ne nuo trumpos uodegos (jos uodega, beje, visai netrumpa!), o nuo atsikišusio kuodo. Jei ši *pémpēs* etimologija atrodytų priimtina, E. Frenkelio siejimas jos su *kémpē* ‘Baumschwamm’ atkristų.

²³ *Pémpēti* taip pat greičiausiai neatskiriamas nuo *pañpti* ‘pūstis’, nežiūrint į tai, kad LKŽ, IX, p. 778 pateikiamos jo reikšmės ‘nykti, džiūti, pendēti’. Šias jo reikšmes kiek patikslina jas iliustruojantys žodyno pavyzdžiai: *kad ir išpémpejusi karvē – vis karyė, o ne ožka. Višta, žasis išpémpejusi; Išpémpejusi kaip kempinė*. Pavyzdžių mintis lyg ir rodytų, kad savo semantika *pémpēti* vis dėlto yra labiau artimėsnis savokai ‘pléstis, pursti, brinkti’, negu ‘džiūti, trauktis’.

²⁴ Preussisches Wörterbuch. Ost-und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischen Folge von H. Frischbier, II, Berlin, 1883, p. 119.

gas fonetinis atitikmuo²⁵. Taigi, pripažindami giminystę tarp lenk. *pampuch* ir liet. *pampūkas* ir laikydam i juos tos giminystės pradininkais, turėtume šiuo atveju atsisakyti ir vok. *Pfannkuchen* vaidmens. Lietuviškas žodis, patekęs į lenkų dirvą, išsaugojo iki mūsų dienų savo pirmynštį šaknies vokalizmą bei semantiką, igijo slavišką priesagą *-uška* ir toks jis toliau bus buvęs skolinamas kitoms slavų kalboms bei vėl grįžęs į lietuvių kalbą.

pardawiejas ‘pardavėjas’: *zaszlam do tej mięsnej, i pardawiejas dal mnie loj*, plg. liet. *pardavėjas*. Žodis į lenkų tarmę patekės visai naujai, nes ir liet. kalbos tarmėse jis apskritai palyginti naujas, plg. kiek senesni *kráutuvíninkas* ar skolini *krōmininkas*.

parsiùk ‘paršiukas’: *miala parsiùka i zaklula; koryto dla parsiùków; dwanaście parsiùków przyleciało*, plg. liet. *paršiukas*.

pējsać ‘paisyti’: *jęczmień trzeba pējsać*, plg. liet. *paisýti, paīsas* ‘nupaisytu miežių akuotas; nepaisyti, su akuotais miežių grūdai’.

pējsany ‘išpaisytas’: *jęczmień pējsany*, plg. liet. *paisýti, paisýtas*.

pienketùkas ‘pažymys „penki“’: *nauczyciel pienketùkas postawił*, plg. liet. *penketùkas*.

piesta ‘iesta’: *my mieli piestu*, plg. liet. *piestà*.

pìrminikas ‘pirmininkas’: *on był pìrminikas kolchozu*, plg. liet. tarm. *pìrminikas*, lk. *pìrmininkas*. Vadinas, žodis paskolintas iš gretimų lietuvių šnekų.

plàszczyć ‘daužyti, pleškinti’: *kto tam plàszcze drzwiczkami*, plg. liet. *plēškinti* ‘daužyti, trankyt’, bet: lenk. *on plaska* ‘jis tranko’.

pliewa ‘pleura, plaučių plévė’: *zachorował on na pliewa*, plg. lenk. *plewa* ‘pelai’, br. *nłáwa* ‘plévė’, liet. *plèvė*. Žodžio fonetika rodo, kad jis skolintas iš lietuvių.

ploksz ‘pliokšt’: *ploksz i popłyła*, plg. liet. *pliökšt*.

pòszor ‘pašaras’: *on pòszoru przywioz do konia*, plg. liet. *pāšaras*.

pradzienik ‘asmuo, ganantis paeiliui bandą tiek dienų, kiek bandoje ganoma jo nuosavų galvijų’: *skierdzia nie można wytrzymać, to pradzieniki szedli*, plg. liet. tarm. *pradzienýkas*, lk. *pradieniňkas* ‘pradieniui dirbantis darbininkas’²⁶.

pramùga ‘tarpas tarp krosnies ir sienos’: *pramùga – żeby ściana nie zapaliła się*, plg. liet. *pramūgà* ‘tarpas tarp sienos ir krosnies; tarpas tarp miško ir ežero; iškarta; įduba; duobė ant kelio’, plg. dar *prasimùginti* ‘prasibrauti’²⁷.

przyświron ‘priesvirnis’: *na przyświron podloga stawio, i deszcz nie zaleje*, plg. liet. *prësvirnis*.

²⁵ LKŽ IX 315 *pampūkas*, mūsų nuomone, be pamato laikomas skoliniu iš lenkų kalbos. Pažymétina dar, kad lenkų kalboje greta *pampuch* užfiksotas ir *pampuk*, vartoјamas ta pačia reikšme (žr. Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde, II, część II, w Warszawie, 1811, p. 620). Jis ir galėtų būti liet. *pampūkas* tiesioginis pirminis atitikmuo, vėliau lenkų dirvoje išvirtęs į *pampuch*. Kad lenkų *pampuszka* gautas iš Lietuvos ar pirmiausia užfiksotas jos dokumentuose, be kita ko, patvirtināta ir SGP IV 22.

²⁶ Plg. dar E. Й. Гринавецкене, И. П. Ковалчук, Ю. Ф. Мацкевич, Е. М. Романович, Северозападные белорусские говоры литовского пограничья, — Балто-славянский сборник, Москва, 1972, р. 383.

²⁷ Dėl *pramūgos* ryšio su lenkų *framuga* plg. dar A. У. Арашонкова, Е. И. Грынавецкене, И. П. Ковалчук, Ю. Ф. Мацкевич, Я. М. Раманович, Л. Ф. Шаталава, З лексікі беларускіх гаворак заходній зоны, „Весці Акадэміі навук Беларускай ССР”, № 4, 1969, Серия грамадскіх науку”, р. 126.

pulkowàć sia 'rinktis į pulką, būriuotis': *ryby pulkùjo sia do narestu*, plg. liet. *pulkúotis*²⁸.

pumprýca 'pumpuré': *pumprýca – že trzyma spodni kamień*. *Pumprýca* greičiausiai < **pumpuryca* < liet. *pumpùré* + slav. priesaga *-yca*.

pundèczek 'puntagalvis': *pundèczki wychodzo*: głowy wielkie, z ogonami, plg. liet. *pündagalvis*, *pundagalvis*; *pundòkas*, *puñdžius*, *pùngalvis*, *pùngžla*, *puntukas*, *puntagaivis* 't. p.', *pündza* 'pampla, dručkis'.

pùsla 'pùslė': *moczowa pùsla*, plg. liet. *pùslė*.

radíkis 'ridikai': *dokładali kruczki, bulby i radíkis*, plg. liet. *ridikai*.

raudoník 'raudonikis': *i raudoníki rosno*: czerwona główka, plg. liet. *raudoníkis*, dzūkų *raudonikas*.

rèzgini 'rezginës': *i mierosz* (= tam tikras tinklas) *robio jak rèzgini*; *kiedyś slomy nosili w rèzginiach*, plg. liet. *rèzginës*.

rojst 'raistas': *z ròjstu mech wiezli; jest rojst jakie trzy aktary; jest jego przy ròjstach, on poszed do ròjstu*, plg. liet. *raistas*.

rojstèczek 'raistelis': *w tym rojstèczku wody mnie do kolan; do rojstèczku ja jej zaprowadzil*, plg. liet. *raistas*.

scimbir 'stagaras': *liście odlecieli, jeden scimbir został sia*, plg. dzūkų *sciimbiras*, liet. *stiñbiras*, *stiñbas*, *stimbirys* 'stagaras', *stiñbti* 'kietēti, augti i stiebā'.

siesièle 'medicinos sesuo': *ta siesièle przyszła do nas i mówi*, plg. dzūkų *sesèle*, liet. *sesēlē*.

skaptùk 'skaptukas': *skaptùkiem wybierali lyżki; skaptùk jak ciesiolka*, plg. liet. *skaptukas*.

skaptòwać 'skaptuoti': *skaptùk dobrze skaptùje*, plg. liet. *skaptuoti*.

skierstùwi 'skerstuvës': *skierstùwi niesie jeden drugiemu*, plg. liet. *skerstùvës*.

skierdž '(s)kerdžius': *skierdž i siedem pastuchów; skierdzia musieli brać; gdzie wioska nie wielka, i skierdzia nie można wytrzymać*, plg. liet. (s)*keřdžius*.

skierdziowy '(s)kerdžiaus': *skierdziowa jęcznica (=jajęcznica)*, plg. *skierdž*.

skilàndzia 'skilandis': *skilàndzi wiąży na tej żerdeczki*, plg. liet. *skilàndis*.

sklut 'kirvis rästams taštyti': *sklùty byli; czesze sklùtem*, plg. liet. *skliūtas*.

sòla 'sala': *w jeziorze sòla taka; w sòłach i drzewa rosno, i grzyby; na sòły w jeziorze*, plg. liet. *salà*.

stembùla 'stambas, kotas': *stembùla buraków*, plg. liet. *stámbas*, *steñbas*, *stanñbaras*, *stemberys*, *steñbris* 'augalo stagaras, stiebas', *steñbti* 'pasidaryti stangriam'.

stròzda 'strazdas': *stròzda wykarmi dzieci ziaziulki; stròzda większa jak szpak*, plg. liet. *strázdas*, lenk. *drozd*.

swiron 'svirnas': *oni poszli do swirna poleżeć; swiron na wysokich nożkach stawio; w swirnie zrobiona dla mięsa takie żerdeczki*, plg. liet. *sviñnas*.

²⁸ Plg. dar E. Fraenkel, p. 665–666; P. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Alt-litauischen, Kaunas, 1931, p. 183. Lenkų kalboje *pulkowàć* bežinomas tik reikšme 'sudarinëti karjuomenës pulkus' ir bûdingas vien tik seniesiems raštams (Słownik języka polskiego Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego, V, Warszawa, 1912, p. 433). Naujajame lenkų kalbos žodyne (Słownik języka polskiego, redaktor naczelnny Witold Doroszewski, VII, Warszawa, 1965) jis visai nepateikiamas. Be to, ir pats lenkų *pulk* neturi lietuvių *pulkui* bûdingos reikšmës 'bürys, draugë', iš kurios, be abejo, pasidaryta ir tiriamosios tarmës *pulkowàć sia* reikšmë.

szakàlik 'šakaliukas': *szakàlik taki krótki zrobiony*, plg. liet. *šakaliùkas*.

szèszka 'šeškas': *szèszka stary* (ir apie gudrū žmogu), plg. liet. *šeškas*.

szlin 'šlynas': *szlin — siwa ziemia, niedobra, nic tam nie rośnie*, plg. liet. *šlýnas*.

szypul 'šipulys': *narobil szypùli na rozpalka*, plg. liet. *šipulys*.

szùły 'šulai': *szùły w drzwiach*, plg. liet. *šulař*.

teletnikàjtis 'teliukų žardelis, teliukų užverta ganykla': *teletnikàjtis tam dobry*, plg. liet. tarm. *telétnykáitis* < br. *цялятнік* + liet. priesaga *-aitis*.

trèjna 'skalus pušinis pagalys balanoms': *zrobili takie trèjny z klodek; moj człowiek narobil trèjnów, naszczepał bląków*, plg. liet. tarm. *treñas*.

tript 'tript': *tript, i stawał*, plg. liet. *tript*.

trùkziel 'trükžolė, tokia vaistažolė nuo trükio (*Plantago lanceolata*)': *suchiego trukzielu niema; trükziel jak kwitnie, to bialo, jak morkownik* < iš liet. *trūkis* + lenk. *ziele* 'żolę' (tuo būdu tiriamasis žodis hibridas), plg. liet. *trūkžolė* (<*trūkis* + *żolę*).

ùdra 'ùdra': *ùdra — piękny zwierzak*, plg. liet. *údra*, lenk. *wydra*.

ùkia mokikla 'ükio mokykla': *gdzie ten parkan, tu ùkia mokikla*, plg. liet. *úkio mokyklà*. Junginys į Aukštđvario lenkų tarmę bus patekės buržuazinės valdžios metais, kai šios paskirties mokyklos buvo steigiamos.

walgikla 'valgykla': *teraz tam dom stoi, i tam walgikla*, plg. liet. *valgyklà*. Žodis į tarmę galėjo patekti ir naujas, net pokariniais laikais, kai valgyklomis plačiau pradėjo naudotis ir kaimas.

wàrża 'pintinė gyvai žuviai vandenye laikyti': *wàrża — żeby ryba żywa była; jeziorze on wàrży trzymał*, plg. liet. *várža*, lenk. *wiersza*.

wècierz 'venteris': *wècierz ma dwie garły*, plg. liet. *vénteris*.

wiercina 'kirbinė': *wiercina obarzanek kosztuje rubel; bywało i pięć i sześć wiercinów obarzanek wygram*, plg. liet. *vírtiné*.

wirschàjtis 'buves renkamas ar skiriamas valsčiaus administracijos istaigos viršininkas': *on byl wirschàjtis*, plg. liet. psn. *viršáitis*. Žodis į tiriamąją tarmę bus patekės buržuazinės valdžios metais.

zàblać 'užbliauti': *zàblal ten jagniuczek*, plg. liet. *užbliové*, bet: br. *заблáя́й*, lenkų lk. *beczeć* 'bliauti'; plg. dar sen. lenkų *blwać, bluć* 'vemti' (apie kraują).

zaputnieć 'sutinti': *noga zaputnèla mocno*, plg. liet. *supùto*.

žilwica 'žilvitis': *žilwicami wiązali plot, ćwieków nie było; rozgi z žilwicy*, plg. liet. *žilvitis*.

žlùgta 'žlugtas': *do tej żlùgty wody dużo trzeba; moknie bielizna w žlùcie*, plg. liet. *žlùgtas*.

Pateiktieji leksiniai lituanizmai rodo, kad Aukštđvario lenkų tarmė, intensyviai veikiama aplinkinių lietuvių kalbos tarmių, taip pat ir lietuvių literatūrinės kalbos, palyginti smarkiai keičia savo žodyną, gana lengvai skolinasi lietuviškus žodžius ir terminus (ypač kultūrinę ir buštinę terminiją). Daugumas šios tarmės lituanizmų yra išsaugoję lietuvių kalbai būdingą kirčiavimą (*barszkùli, baladàć sia, apilinka, kubilùk* ir kt.) ir daugeliu atveju lietuvišką, vietinėms lietuvių tarmėms būdingą, fonetiką (*liszcza* 'lęšiai (>*l̄šiai*)', *girnikija* „girinkija”, *giminàzja* 'gimnazija'). Visai naujai į tarmę patekusieji lituanizmai liko neadaptuoti ir išlaikė sveiką savo lietuvišką formą (*pienkietùkas, siesièle, pardawiejas, walgička*).

Visa tai rodo, kad Aukštadvario lenkų tarmė, jausdama nuolatinę ir betarpiską lietuvių kalbos ir jos tarmių įtaką, yra gerokai pakitusi ir gana žymiai praplėtusi lenkų kalbos sistemos ribas.

Э. ГРИНАВЕЦКЕНЕ

ЛЕКСИКА ЛИТОВСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ПОЛЬСКОМ ГОВОРЕ ОКРЕСТНОСТЕЙ АУКШТДВАРИСА (Тракайский р-н)

Резюме

Во время диалектологической экспедиции 1972 г. в польском говоре Аукштвариса (Тракайский р-н) нами записано определенное количество слов (около 120 лексем) литовского происхождения. Эти заимствования тесно связаны с общественно-культурной жизнью села как наших дней, так и прошлого. Их составляют в основном различные термины, употребляемые в повседневном быту, напр.: *apilinka* „местонахождение сельского совета“, *branktūk* „палочка для привязывания ремиз“, *bumbul* „колос, головка“, *jākny* „печень“, *jinkszczyr* „угорь, прыщ“, *pūsła* „мочевой пузырь“, *raudonik* „подосиновик“, *skaptūk* „немалое долбило“, *žilwica* „верба, ива“ и др.

Большинство слов литовского происхождения сохранили акцентуацию, свойственную литовскому языку (: *jinkszczyr*, *raudonik*, *skaptūk*), а некоторые из них – фонетику, характерную для местного литовского говора (: *liszeza*, сп. лит. диал. *lēšiai*, литер. яз. *lēšiai* „чечвица“). Новые литовские заимствования в польском говоре еще не успели адаптироваться, не лишились окончаний, чуждых польскому языку, и употребляются в той же форме, что и в литовском языке (: *pienketūkas* „пятёрка“, *pardawiejas* „продавец“). Все это свидетельствует о том, что литовскому и польскому говорам на исследуемой территории издавна свойственны интенсивные языковые контакты и в настоящее время при контактировании польский говор является более „берущей“, чем „дающей“ стороной.

Приводятся литовские соответствия всем заимствованиям, а также предлагаются новые этимологии некоторых лексем.